

- **שם המחקר:** הקשר בין מסוגלות הורית לבין סטיגמה, סומטיזציה ולחץ בקרב אבות למתבגרים עם לקות התפתחותית בקהילה הבדואית בצפון הארץ
- **שנה:** 2018
- **סוג מחקר:** תזה
- **מס' קטלוגי:** 663
- **שמות החוקרים:** פארס כעביה בהנחיית: ד"ר איריס מנור- בנימיני
- **רשות המחקר:** הפקולטה לחינוך- החוג לחינוך מיוחד- אוניברסיטת חיפה.

תקציר מנהלים

מחקר זה נערך בסיוע מענק מקרן שלם.

תמצית

מטרות מחקר זה היו: לבחון אם קיים קשר בין סטיגמה, סומטיזציה ומסוגלות הורית לבין לחץ בקרב אבות בדואים למתבגרים עם ל"ה. בנוסף, נבחן הקשר בין סומטיזציה ולחץ כשהוא מתווך על ידי תחושת הסטיגמה, כמו גם עוצמת התיווך של תחושת הסטיגמה בין המסוגלות האבהית לבין הלחץ. מתודולוגיה: 90 אבות בדואים למתבגרים עם ל"ה, מילאו חמישה שאלונים: שאלון דמוגרפי, סטיגמה, מסוגלות הורית, לחץ וסומטיזציה. תוצאות: ממצאי המחקר מצביעים על קשרים שליליים מובהקים בין: לחץ כללי והמסוגלות-האבהית, לחץ הורי וכלכלי עם תחושת מסוגלות האבות, ובין תחושת הסטיגמה והמסוגלות האבהית. בנוסף ממצאי המחקר מצביעים על קשרים חיוביים מובהקים בין: סטיגמה ולחץ, לחץ לסומטיזציה, סטיגמה לסומטיזציה. מסקנות: בהתייחס לממצאי המחקר, מומלץ לקדם תכניות התערבות מותאמות תרבותיות המבוססות על יסודות התנהגותיים-קוגניטיביים. על מנת לסייע לאבות להתמודד עם תחושת הסטיגמה, הלחץ והסומטיזציה, ולהגביר את המסוגלות האבהית בגידול ילדו.

תקציר

הצטרפותו של ילד עם לקות התפתחותית למשפחה יוצרת שינוי משמעותי בתפקוד המשפחתי על כל מרכיביו, ומכניסה רמת לחץ קבועה לאווירה המשפחתית. כך למשל מחקרים אשר עסקו בילדים עם לקות התפתחותית (טורקל, 2002; אביקסיס, 2009) דנו בגורמי הלחץ המקשים את ההסתגלות וההתמודדות המשפחתית. בנוסף לכך, חוקרים שונים (Shaked, 2005 & Maxted et al., 2005; Yirmiya) תיארו כיצד הלחץ הכרוני החריג שעומו מתמודדים ההורים לילדים עם לקות התפתחותית עלול להשפיע על המשפחה בכלל, ועל היחסים של ההורים לילדם עם הלקות בפרט.

החוקרים (Rose, 2006; Smith Oliver & Marvin, 2003; Greenley, Holmbeck & Britner, Morog, Pianta, Innocenti, 2001 & Smedje, & Allik, Larsson) הראו כי הורים לילדים עם לקות התפתחותית נבדלים מהורים לילדים עם התפתחות תקינה הן בדיווח על לחץ והן בדיווח על הסתגלות רגשית. בדומה להם מצאו אליק ועמיתיו (Smedje, & Allik, Larsson, 2006) כי הורים לילדים עם לקות התפתחותית חווים רמות גבוהות של לחץ, תחושת אשמה עצמית, בעיה בתפקוד הפיזי ועייפות ניכרת. במחקרה של ארסלאן (2012) נמצא גם כי הורים למתבגרים עם לקות התפתחותית חשים

מצוקה מתמשכת עוד בטרם הגיעו הילדים לגיל ההתבגרות. הם חשים כי יכולתם לסייע לילדם באשר לעתידו פחותה, וחוששים מחוסר עצמאות ומבדידות של הילד שעלולים לפגוע בו.

לנוכח ממצאים אלה נחקרה רבות ההתמודדות של הורים לילדים עם לקות התפתחותית, אולם מרבית המחקרים עסקו בחברות המערביות, ורק מעטים התמקדו בקהילות שאינן מערביות ובקהילות ייחודיות שחיות לצד החברה המערבית (Bunting, 2014 & Samadi). בין הקהילות המיוחדות שלא נחקרו כמעט נכללת הקהילה הבדואית בצפון הארץ, שהמחקר הנוכחי התמקד בה. חשיבות המחקר באשר לקהילה זו היא בהשלמת הידע על אודותיה בשל המאפיינים הייחודיים לה, במיוחד לנוכח הערכים והאמונות המשולבים בחיי היומיום המשפיעים על התמודדות חברה בכל הקשור לאתגרים שמזמנים החיים בימיו.

למחקר הנוכחי שתי מטרות מרכזיות: האחת היא לבחון אם קיים קשר בין תחושת הסטיגמה, סומטיזציה ולחץ לבין מסוגלות הורית בקרב אבות בדואים למתבגרים עם לקות התפתחותית ברמות שונות. המטרה השנייה הייתה לבחון באיזו מידה סטיגמה, סומטיזציה ולחץ בקרב אבות בדואים למתבגרים עם לקות התפתחותית משפיעים על המסוגלות ההורית-אבהית.

לצורך בדיקת מטרות אלה נדגמו 90 אבות למתבגרים בדואים עם לקות התפתחותית. במחקר נעשה שימוש בשאלונים: סטיגמה (ASS), סומטיזציה (PHQ-15), לחץ הורי (PSI) ומסוגלות הורית (PSOC). ממצאי המחקר חושפים קשרים שליליים מובהקים בין המשתנים סטיגמה ולחץ לבין המסוגלות של האבות. לפיכך ניתן להבין שלקות התפתחותית מציבה בפני אבות אתגרים וקשיים נפשיים ורגשיים הפוגעים בתחושת מסוגלותם, והם חשופים לסטיגמה חברתית ולחץ במידה ניכרת, ולסומטיזציה במידה פחותה. כמו כן, נמצא קשר חיובי בין לחץ וסטיגמה, וכן בין לחץ וסומטיזציה.

לממצאי המחקר הנוכחי תרומה הן לתיאוריה והן לפרקטיקה, שכן הם מעלים את הצורך במחקרי המשך אשר יבחנו מדדים מרכזיים נוספים, כמו: דיכאון, הערכה עצמית, אמונה, אופטימיות,

אושר ועוד, שעשויים לשפוך אור על התמודדות הורים ותפיסותיהם בקשר ללקות ההתפתחותית של ילדם. ממצאי המחקר מראים שלקות התפתחותית אינה משפיעה אך ורק על המתבגר, אלא גם על האבות. אי לכך ולנוכח השפעת חוויית הסטיגמה והלחץ על המסוגלות האבהית, וכן הקשר החיובי בין חוויית הסטיגמה, רמת הלחץ ותחושת הסומטיזציה, מומלץ לקדם תוכניות התערבות מותאמות המבוססות על יסודות התנהגותיים-קוגניטיביים. מטרתן של תוכניות אלה היא לסייע להורים למתבגרים עם לקויות התפתחותיות בקהילה הבדואית בהפחתת תחושת הסטיגמה, הלחץ והסומטיזציה, והגברת המסוגלות של ההורה ואיכות חייהם של בני המשפחה בכלל והמתבגרים בפרט.

תהליכי התערבות (התנהגותיים-קוגניטיביים) עשויים לאפשר למטפלים ולאנשי מקצוע העובדים עם הורים לילדים עם לקויות בקהילות בעלות שונות תרבותית, כמו הקהילה הבדואית, לזהות את מוקד הקושי של ההורה (מובנות, ניהוליות או משמעות), ולהציב מטרות רלוונטיות ומותאמות. על אותן תוכניות התערבות להתמקד בהדרכת הורים והכוונתם, וכן הדרכת בני משפחה אחרים הבאים במגע ישיר עם המתבגר עם הלקות. בד בבד מומלץ אף לפתח מודלים טיפוליים הממוקדים במתבגר עם הלקות. דהיינו, קידום מודלים מקצועיים ואיכותיים עשוי לתרום בבניית תהליכי התמודדות והתערבות טיפולית בצורה מותאמת ויעילה לתרבות הבדואית שבניה באים במגע ישיר עם הלקות של המתבגר.

שיטת המחקר

המחקר התמקד באבות בדואים למתבגרים עם לקות התפתחותית בקרב הקהילה הבדואית בצפון הארץ, וזאת במטרה לבחון את הקשר בין מסוגלות הורית (משתנה תלוי) לבין סטיגמה, סומטיזציה ולחץ (משתנים בלתי-תלויים). על מנת לבחון קשרים אלו נעשה שימוש במודלים ובמבחנים סטטיסטיים כדוגמת מתאמי פרסון ורגרסיה בצעדים. לשם בחינת השערות המחקר נדגמו 90 אבות למתבגרים עם לקות התפתחותית מהקהילה הבדואי בצפון הארץ.

במחקר נעשה שימוש בחמישה שאלונים לדיווח עצמי למילוי של האבות – כולם תורגמו לשפה הערבית: שאלון דמוגרפי, סטיגמה (ASS), סומטיזציה (PHQ-15), לחץ הורי (PSI) ומסוגלות הורית (PSOC).

ממצאים עיקריים ודיון

זהו מחקר ראשון מסוגו אשר בחן את הקשר וההשפעה של המשתנים: סטיגמה, סומטיזציה ולחץ על המסוגלות ההורית של אבות בדואים למתבגרים עם לקות התפתחותית. המחקר נשען על דיווחם העצמי של האבות, ובכך חידש והעניק זוויות מעניינות נוספות לחקר מעורבותם של האבות המגדלים מתבגר עם לקות התפתחותית. הייחודיות במחקר הנוכחי עולה מתוך ההתמקדות בקהילה הבדואית בצפון הארץ ובשכבת הגיל המתגרת תוך כדי התייחסות למדד המגדרי שהתמקד באבות כדמויות מרכזיות במעגל הרחב שבו משפחות מגדלות מתבגרים עם לקות התפתחותית.

ממצאי המחקר הצביעו על קווי דמיון ושוני בעוצמת הקשר בין המשתנים הבלתי תלויים: סטיגמה, סומטיזציה ולחץ לבין המשתנה התלוי: מסוגלות הורית. תוצאות המחקר מצביעות על קשר שלילי ומובהק בין תחושת הסטיגמה והלחץ על מסוגלות האבות. לעומת זאת, קשר חיובי ומובהק נמצא בין המשתנה לחץ לבין חוויית הסטיגמה ותחושת הסומטיזציה, כדלקמן: נמצא קשר שלילי ומובהק בין סטיגמה ומסוגלות הורית, כך ככל שהסטיגמה גבוהה יותר המסוגלות ההורית נמצאה נמוכה יותר ולהפך. כמו כן, נמצאו קשרים שליליים בין לחץ הורי, לחץ כלכלי ומסוגלות הורית, כך ככל שהלחץ ההורי והלחץ הכלכלי גבוהים יותר כך המסוגלות ההורית נמצאה נמוכה יותר ולהפך. לעומת זאת, נמצאו קשרים חיוביים בין כל רמות הלחץ (זוגי, הורי, כלכלי) לבין סטיגמה בקרב אבות לילדים עם לקות התפתחותית, כך ככל שרמת הסטיגמה הייתה גבוהה יותר כך רמת הלחץ נמצאה גבוהה יותר ולהפך. וכן נמצאו קשרים חיוביים בין כל רמות הלחץ (זוגי, הורי, כלכלי) לבין סומטיזציה בקרב אבות למתבגרים עם לקות התפתחותית, כך ככל שרמת הלחץ גבוהה יותר כך היו יותר ביטויים סומטיים.

מסקנות

בהתייחס לממצאי המחקר, מומלץ לקדם תכניות התערבות מותאמות תרבותית המבוססות על יסודות התנהגותיים-קוגניטיביים. על מנת לסייע לאבות להתמודד עם תחושת הסטיגמה, הלחץ והסומטיזציה, ולהגביר את המסוגלות האבהית בגידול ילדו.

המלצות למחקרי המשך

ממחקר זה עולה החשיבות והתרומה שיש לקשר בין מסוגלות הורית לבין סטיגמה, סומטיזציה ולחץ. אולם ישנן מגבלות מחקריות שיש להתייחס אליהן ולבחון אותן לאור ממצאי המחקר הנוכחי. הטיה אפשרית בדיווח עצמי. ממצאי המחקר התקבלו על סמך דיווח עצמי של האבות, כלומר מפרספקטיבה אישית ולא נכללו פרספקטיבות נוספות של אנשים הבאים במגע עם המתבגרים עם לקות התפתחותית, כגון בני משפחה

אחרים ואנשי מקצוע. מגבלה אפשרית של דיווח עצמי על היבטים שונים הקשורים בחוויה ההורית (למשל, לחץ ותחושת מסוגלות) עלולים להיות מוטלים על ידי הצורך בתפיסה עצמית חיובית או בהצגה עצמית חיובית כלפי חוץ. למשל, ממטה-אנליזה של 266 מחקרים מצאו מזוליס, אברמסון, הייד והנקין (Hankin, 2004) כי כאשר אנשים מתבקשים להסביר התנהגויות או חוויות חיוביות שלהם הם נוטים לטעון כי התנהגויות וחוויות אלו נובעות ממאפייניהם האישיים (ייחוס פנימי), הן יציבות לאורך זמן ושניתן להכלילן על התנהגויות וחוויות אחרות. עם זאת, כאשר התנהגויות וחוויות שלהם היו בעלות אופי שלילי נטו משתתפים לייחס אותן להשפעות סביבתיות (ייחוס חיצוני), וטענו כי הן אינן יציבות לאורך זמן וכי לא ניתן להכלילן על מקרים אחרים. בשל הרלוונטיות הגבוהה של תפקוד הורי לתפיסת העצמי, קרוב לוודאי שההטיות שתוארו לעיל יבואו לידי ביטוי משמעותי במיוחד. כך, הטיה של משתתפים בתפיסת העצמי עשויה לבוא לידי ביטוי, למשל, בדיווח על רמות גבוהות יחסית של תחושת מסוגלות הורית, וברמות נמוכות יחסית של תחושת לחץ אישי.

ב. משתנה המחקר. עוד מגבלה יכולה להיות קשורה למשתנה המחקר אשר בחן משתנים מדידים (כמותניים) חשובים (סטיגמה, סומטיזציה, לחץ ומסוגלות הורית) תוך כדי ויתור על מדדים מרכזיים נוספים שעשויים לשפוך אור על התמודדות הורים ותפיסותיהם בקשר ללקות ההתפתחותית של ילדם, מדדים כמו דיכאון, הערכה עצמית, אמונה, אופטימיות, אושר ועוד.

ג. שכבת גיל. האבות במחקר הנוכחי הם אבות למתבגרים בלבד, דבר שעשוי להיות משמעותי, למשל בכל הנוגע לחוויה של סטיגמה חברתית הקשורה בלקות של ילדם לאורך הרצף ההתפתחותי. במהלך תקופת הילדות הלקות בולטת פחות מבחינה חברתית, ועקב כך, הורים נחשפים פחות לסטיגמה החברתית הקשורה בלקות של ילדם. הבולטות של הלקות בגילאים מאוחרים רבה יותר, וחושפת את ההורים יותר לחווית הסטיגמה, המשפיעה על הלחץ, וכן על תחושת המסוגלות. לפיכך, העדר התייחסות לשכבות גיל נוספות, כמו הילדות והבגרות מגבילה את יכולת ההבחנה וההסקה בקרב החוקרים ואנשי המקצוע.

ד. מאפיינים סוציו-דמוגרפיים. לקהילה הבדואית בצפון הארץ ישנם מאפיינים סוציו-דמוגרפיים ייחודיים המבדלים אותה מקהילות אחרות, לפיכך, עולה ספק בנוגע לאפשרות הכללת ממצאי המחקר, כך שלא ניתן להכליל ממצאי מחקר זה על כלל אוכלוסיית המשפחות שיש להן ילד עם לקות התפתחותית, הן משפחות במגזר הערבי והן במגזרים אחרים.

ה. החזרת שאלונים. למרות הרצון להגיע למגוון רחב של אבות נשואים ברמות סוציו-אקונומיות שונות, אחוז לא מבוטל מהם לא החזירו את השאלונים, וייתכן כי דווקא מאפיינים שאינם ידועים לנו על אבות אלו היו עשויים להשפיע על ממצאי המחקר באופנים נוספים.

ו. סטטוס משפחתי. המחקר הנוכחי כלל רק אבות ממשפחות שבהן ההורים חיים ביחד כנשואים תוך העדר התייחסות לאבות ממשפחות חד-הוריות, ובכך הקשרים שנבדקו במבנים משפחתיים שבהם האבות הם נשואים לא נבדקו למשל, בקרב אבות גרושים או אלמנים.

למרות מגבלותיו של מחקר זה, הוא מהווה חשיפה ראשונית לעולמם של הורים למתבגרים עם לקות התפתחותית בקהילה הבדואית, וממצאיו מצביעים על חשיבות הנושא ועל הצורך במחקרי המשך.

ממצאי המחקר ומגבלותיו עולה כי מומלץ לערוך מחקרי אורך עם מדגמים הטרוגניים אשר יכללו: גילאים שונים (ציר זמן התפתחותי ועקבי של אנשים עם לקות התפתחותית כמו: ילדות ובגרות); התייחסות לדמויות מרכזיות ומשמעותיות הבאות בקשר ישיר עם הלקות ההתפתחותית ובחינת משתנה המחקר עם סוגי לקויות התפתחות

נוספות. בין הסוגים אוטיזם, ספקטרום, לקויות פיזיות-קוגניטיביות, לקויות סנסוריות וכדומה. מטרתם של המדגמים ההטרורגניים היא לבדוק את השינויים העתידיים להתרחש, בחינת הדומה והשונה בראייה הוליסטית. המלצה נוספת למחקרים עתידיים היא: לחקור גם את התפיסות של אנשי המקצוע, ולא רק של ההורים ובני המשפחה, וזאת כדי לבדוק את הפער בין הפרספקטיבה האישית-סובייקטיבית של ההורים לבין הפרספקטיבה המקצועית-אובייקטיבית שעשויה לגשר וליצור אינטגרציה בין ההיבטים, ובכך להרחיב את ההסתכלות על הנושא הנחקר לפרספקטיבה הוליסטית יותר.

בשל השימוש בשאלוני דיווח עצמי הרגישים יותר להטיות הצגה עצמית חיובית, מחקרים עתידיים יכולים להעמיק את הבנת הקשרים בין המשתנים שנחקרו על ידי שיטות איסוף נתונים מגוונות יותר, כגון ראיונות עומק, תצפיות וכדומה.

לבסוף, כדאי לבחון במחקרים עתידיים את הקשרים שנבדקו במחקר הנוכחי, בקרב משפחות חד-הוריות שחלקן בחברה הישראלית הולך וגדל. וזאת משום שהמחקר הנוכחי כלל רק אבות נשואים בלבד.

- [לפריט המלא](#)
- [למאגר המחקרים של קרן שלם](#)
- [למאגר כלי המחקר של קרן שלם](#)